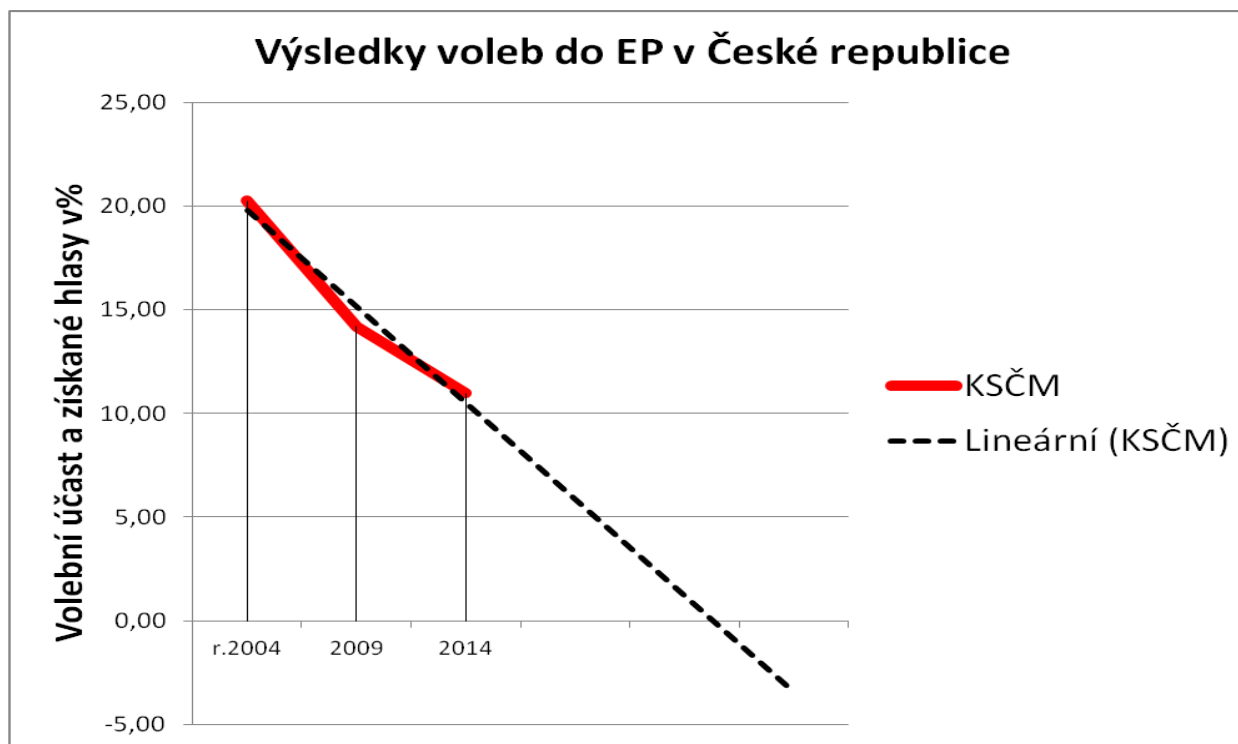


LEVICOVÝ ALTERNATIVNÍ POHLED

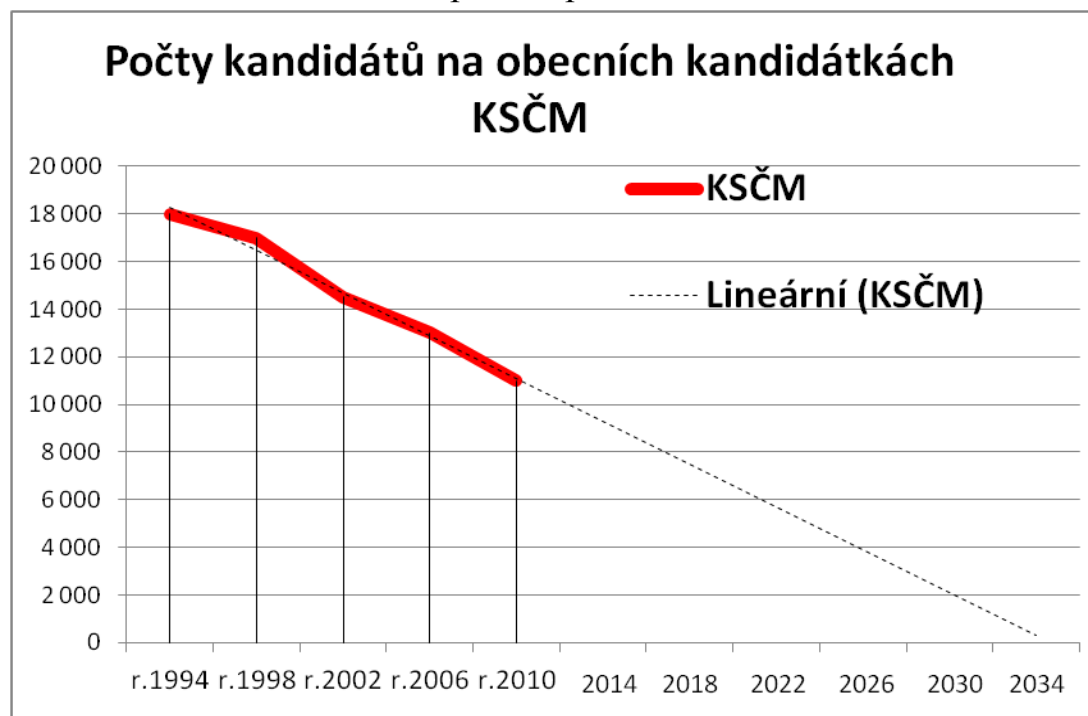
Stanislav Hendrych – ZO KSČM Hradec nad Moravicí

Varování



Graf 1

Graf č. 1ⁱ ukazuje, že KSČM za dvacet let zmizí z Evropského parlamentu.

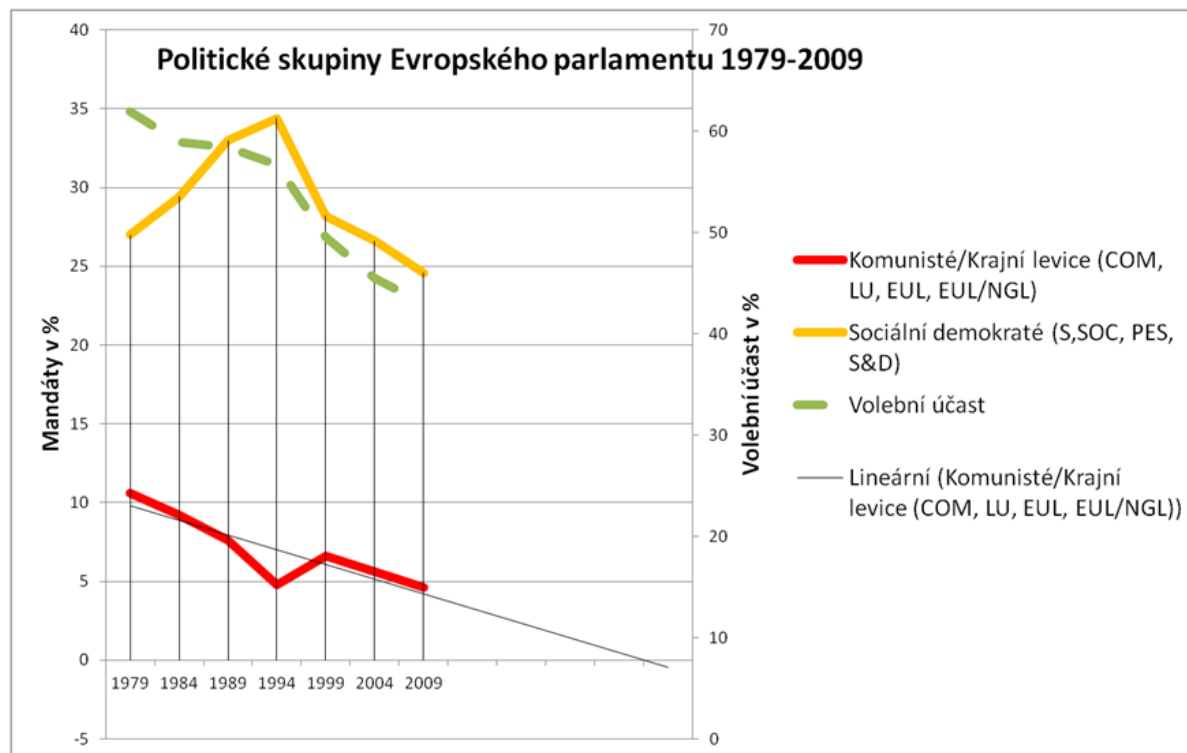


Graf 2

Graf č. 2ⁱⁱ ukazuje, že KSČM za dvacet let zmizí z komunálních voleb, až na výjimky, protože se nenajdou kandidáti pro komunální volby. Následně to ovlivní i parlamentní volby. V parlamentních volbách se zatím KSČM drží, nejspíše jen zásluhou získáváním voličů ČSSD, která se začala přiklánět více doprava. Levice jako vcelek dlouhodobě oslabuje. Pokud KSČM radikálněji nezmění svou strategii, za dvacet – třicet let přestane být parlamentní stranou a nepomůže nic názor, že kapitalismus zahnívá a sám padne.

Běžnou námitkou bývá: „Jsou to jen náhodná data.“ Skutečně náhodná, která o ničem nevyprávějí? Graf č. 3ⁱⁱⁱ svědčí o jiném: Ústup levice z politické scény Evropy je dlouhodobým setrvalým trendem. Ustupování levice z politické scény

znamená posilování nejen pravice, ale i posilování kapitalismu. To je ten „zahnívající a zanikající kapitalismus“? Je velmi škodlivé zavírat oči před tímto vývojem. Data o současném stavu v Evropském parlamentu nemám, předpokládám, že vývoj se nezměnil.



Graf 3

Východisko existuje.

1. Teze

Současný problém

Antagonistický rozpor mezi levicovými a pravicovými osobami lidu, voličů, politiků, v sociální oblasti, který brání sociálnímu rozvoji společnosti.

Východiska

- I. Nedostatečné vstupní informace vedou obvykle k chybným závěrům.
- II. Nové zdroje informací zpřesňují vstupní informace o podstatách a jevech.
- III. Soudobá psychologie je velkým zdroje nových informací pro levici.

Nové informace v teoretických základech levice

- I. Rozdělení osob dle vztahů k formám vlastnictví výrobních prostředkům dle dvou rozměrů:
 - 1. rozměrem je vlastnictví: osoby vlastní výrobní prostředky – osoby nevlastní výrobní prostředky
 - 2. rozměrem ochota se dělit se o bohatství: osoby egoisticky neustále toužící po kumulaci – osoby s prosociálním chováním ochotny se dělit
- II. Levicovému chování odpovídá prosociální¹ chování, které je přirozenosti člověka jako druhu.

¹ Psychologický slovník str. 72*: Chování prosociální je charakteristické tendencí pomáhat druhému člověku; vyvrcholení chování sociálního.

Egoistické je projevem sociální nevyzrálosti. Egoistické² chování osob je přirozené pouze v raném dětství mus³). Egoistické chování v dospělosti je projevem sociální nevyzrálosti vlivem výchovných chyb, které způsobily nedostatečné rozvinutí vyšších sociálních schopností a dovedností. Egoistické chování není opakem prosociálního chování, ale nižší úrovní sociálního chování. Z tohoto pohledu levicové chování není opakem pravicového chování, ale vyšší úrovní sociálního chování.

- III. Osobnost⁴ rozvíjí své prosociální chování v procesu socializace osobnosti.
- IV. Klíčovým věkem osobnosti pro rozvoj prosociálního chování je věk do pěti let.
- V. Nejslabším článkem rozvíjení prosociálního chování jsou v dnešní době rodiče a příčinou je nevědomost o zákonitostech v rodičovské výchově.

Vize

Znalá výchova občanů – rodičů o rozvíjení prosociálního chování je reálná cesta k trvale udržitelné demokratické a sociálně spravedlivé společnosti, ale i cesta k trvale udržitelnému míru. Je jen otázkou času, kdy levicové organizace a hnutí zaměří svou a následně veřejnou pozornost na výchovu dětí v rodinách, na rozvoj prosociálního chování a tím i rozvoj levicové občanské základny.

² Psychologický slovník str. 43*: egoismus – sobectví, vyhraněné uplatňování osobních zájmů

³ Psychologický slovník str. 43*: egotismus – raná zaměřenost psychiky k vlastnímu Já, na jejímž základě se později u dítěte vyvíjí vztah k ne-Já, k sociálnímu okolí; též nekritické hodnocení sebe sama, prosazování vlastní osoby

⁴ osobnost – celek psychického života individuálního člověka

3. Děravá levicová teorie

Proti poválečnému období se kvalita společnosti v Evropě hodně změnila. Zato levicová teorie zastarala, v něčem mnohé levicové strany ze svých idejí o něco ustupují, jako je upuštění od diktatury proletariátu, zespolečenštění všech výrobních prostředků, ustoupení od kolektivismu.

Ústupů a děravosti v levicové ideologii plně a úspěšně využívají pravíci ideologové k obhajobě soukromého vlastnictví, liberální svobody v podnikání⁵ i idejí individualismu⁶ a k odsuzování diktatury pracujících, kolektivismu, sociální solidarity spravedlnosti.

Všeobecně, v současné době levice nemá snadno srozumitelný a v současných podmínkách úspěšně realizovatelný program, který by plně uspokojil hloubavé a přesvědčil váhavé levicově orientované občany. V současné době levice nemá srozumitelně ani vymezenou kategorii levicově orientovaných osob. Ze současného marxistického pohledu levicově orientovaní občané jdou napříč sociálním spektrem, jde o sociální pohled.

V minulosti hlavním nositelem levicovosti byla mohutná dělnická třída, která reprezentovala lid. V raném kapitalismu byl třídní boj (boj dělnické třídy) nejsilnější hybnou silou společnosti. Dnes je dělnická třída v menšině. V rozvinuté kapitalistické společnosti jsou dělníci hodně nahrazováni automaty. Pracovní síly z dělnických profesí se stále více přesunují do oblasti služeb a ve výrobě do oblasti výrobního zázemí. Navíc v dnešní době jsou samotní pracující, nejen nejednotní ve své ideologii, ale dokonce se rozštěpili na dva antagonistické tábory: levicový a pravíci. Mnoho pracujících a sociálně slabých dnes v rozporu se zastaralou ideologií, v rozporu se svými ekonomickými zájmy cílevědomě volí pravíci strany, cílevědomě odmítají sociální rovnost. V raném kapitalismu hlavním společenským rozporem byl rozpor mezi třídami: dělnickou – kapitalistickou. V současné době hlavním společenským rozporem je rozpor mezi levičáky a pravičáky.

⁵ Liberální svoboda v podnikání umožňuje bezohlednost v podnikání.

⁶ Ideje individualismu, jsou v jádru obhajobou (racionalizací) egoistického chování, které vyzvedává na nejvyšší úroveň sociálního chování.

Kdyby v dnešní době procitl K. Marx, nechápal by, jak to, že dělníci a ostatní pracující, když mají možnost svobodně volit své zákonodárné zástupce, tak ve společnosti nevíteží levicové strany. Vysvětlování, že jde o problém nevědomosti lidu a kapitalistické propagandy, je dnes málo důvěryhodné. Mnoho voličů volí politické strany cílevědomě v rozporu se svými ekonomickými zájmy. Řada sociálně slabých dokonce cílevědomě fandí mnohým aristokratům či velkým kapitalistům. Nechápal by, jak to, že při privatizaci (při restauraci kapitalismu) se pracující hromadně nesjednocovali a nepřebírali továrny do svých rukou, jako akciové společnosti, kde akcie vlastní samotní pracující. Legislativa toto plně umožňovala.

Tyto jevy se dají uspokojivěji vysvětlit, pokud dělnickou třídu i lid budeme diferencovat na základě psychických postojů k majetkům, k výrobním prostředkům a výrobním vztahům, které „vyjadřují vztahy lidí mezi sebou navzájem.“⁷

4. Jednorozměrný pohled na osoby

Základním rozměrem je zde forma vlastnictví výrobních prostředků, kterou marxismus dosud bere jako hlavní motivaci sociálního chování.

Teorie⁸: „Ve společnosti, která je založená na soukromém vlastnictví, jsou však zájmy základních tříd protikladné.“

Tabulka 1

Osobnost	Společnost založená na soukromém vlastnictví výrobních prostředků	
	Pracující	Kapitalisté
Psychický postoj k majetku	Ochota spolupracovat a dělit se o bohatství	Egoistická touha kumulovat bohatství (kapitál) i na úkor pracujících - vykořisťování

⁷ Učebnice MLF: str. 144 – Způsob výroby**

⁸ Učebnice MLF: str. 247 – Politická a právní ideologie**

Z jednorozměrného pohledu se jeví, že bohatství plodí egoistické chování. Proto klíčovou strategií komunistů se stalo zrušení soukromého vlastnictví výrobních prostředků a nastolení socialistického zřízení. Představu situace v socialistickém zřízení znázorňuje tabulka č. 2.

Tabulka 2

Osobnost	Společnost založená na společenském vlastnictví výrobních prostředků
	Pracující
Psychický postoj k majetku	Ochota spolupracovat a dělit se o bohatství

Z jednorozměrného pohledu lze předpokládat, že zrušením soukromého vlastnictví výrobních prostředků zaniká egoistická touha po soukromém vlastnictví výrobních prostředků, po soukromém bohatství. Tento předpoklad se v praxi nenaplnil. Egoistické chování se naopak začalo pozvolna rozmáhat, což se projevovalo jako rozvoj kariérismu a konzumní společnosti. Uvnitř socialistického zřízení vlivem nárůstu egoistického chování začala sílit antikomunistická, antisocialistická, ideologie, která obhajuje egoistické chování. Tomu nahrávalo množství egoistických kariéristů, kteří v rámci kariery vstupovali do KSČ, případně i uvnitř dělali kariéru. Protože komunistické ideje jim nebyly vlastní a toužili po neustálém kariérním růstu, schovávali se za MLF, instrukce shora prosazovali dogmaticky a potlačovali oprávněnou kritiku zdola. Svým chováním mnohdy škodili jak socialistickému zřízení, tak pověsti KSČ.

Ideologové KSČ si antisocialistickou ideologii v socialistickém zřízení však vysvětlovali jako nedostatečné povědomí občanů o ideách socialismu a vlivu kapitalistické propagandy ze západních zemí. Z tohoto důvodu se zaměřili na šíření socialistické propagandy. Chybné předpoklady a z toho plynoucí chybná strategie komunistických ideologů přivedly společnost k restauraci kapitalismu.

Samotné touhy egoistické či neegoistické komunističtí ideologové dosud považují za výsledek rozumového uvažování, v rozporu se soudobými psychologickými poznatky.

- ✓ Soudobá neuropsychologie klade zdroj jakékoli touhy do oblasti thalamu. Teprve odtud jsou signály touhy vedeny do čelních laloků velkého mozku, kde sídlí vědomí.
- ✓ Personální psychologie ukazuje, že egoistické či prosociální chování není záležitost rozumovou, ale souvisí s nižšími mozgovými strukturami, než je sídlo rozumového myšlení. Rozum zde slouží k logické obhajobě vlastního chování, kolektivní obhajoby bývají součástí ideologií.
- ✓ Vývojová psychologie ukazuje, že z egoistického chování na prosociální osoby přecházejí vlivem rozvinutých vyšších sociálních schopností a dovedností. Pokud se u osob tyto schopnosti nerozvinou, osoby nejsou psychicky vnitřně motivovány k prosociálnímu chování a zůstávají na úrovni egoistického chování.

5. Dvourozměrný pohled na osoby (plošný)

Dvourozměrný pohled umožňuje lépe uvědomovat si příčiny řady sociálních jevů, což jednorozměrný pohled na osoby společnosti neumožňuje.

Tabulka 3

Společnost založená na soukromém vlastnictví výrobních prostředků			
Osobnost		Pracující nevládní výrobní prostředky	Soukromí vlastníci výrobních prostředků
Psychický postoj k majetku	Egoistický: ideje individualismu	kariérismus, dravost, mamon, závist	Neukojitelná egoistická touha kumulovat bohatství (kapitál) vede k vykořisťování.
	Prosociální: ideje kolektivismu	ochota spolupracovat a dělit se o bohatství	ochota dělit se o nadbytky, charitativní činnost, budování škol, nemocnic, zakládání nadací

Tabulka 3 odpovídá mnohem více realitě. V minulosti v době stávek se vykytovali stávkokazi. Převážně to byly osoby s egoistickým chováním, které upřednostňovaly osobní zájmy před zájmy skupinovými – kolektivu spolupracujících. Taktéž existovali podnikatelé, kteří ze svých přebytků stavěli školy, nemocnice, sanatoria, či věnovali peníze na jiné dobročinné účely. I dnes existují soukromí podnikatelé, kteří podporují komunistické strany, což je v rozporu s prvotní teorií. Avšak poměry počtů byly jiné než dnes.

Tabulka 4

Společnost založená na společenském vlastnictví výrobních prostředků		
Osobnost		Pracující nevlastníci výrobní prostředky
Psychický postoj k majetku	Egoistický: ideje individualismu	kariérismus, mamon, závist
	Prosociální: ideje kolektivismu	ochota spolupracovat a dělit se o bohatství

Dle dvou rozměrného pohledu (Tabulka 4) zespolečenštěním výrobních prostředků v průběhu socialismu nezanikly osoby s egoistickým chováním, jak první pohled ukazoval. Tyto egoistické osoby egoistickou touhu po majetku realizovaly v socialismu převážně formou kariérismu. Socialistické zřízení jim k tomu vytvářelo vhodné podmínky. Soutěživost a ctižádostivost se veřejně podporovaly. Zcela selhala pojistka komunistů, která spočívala v dělnickém původu. Předpokládalo se, že dělnický původ je zárukou neegoistického chování.

Komunisty řízený systém takto umožnil mnoha egoistickým osobám dostávat se až do nejvyšších pozic. Jak se říká, poturčenec horší Turka. Tito kariéristé se na veřejnosti řídili instrukcemi bez ohledu na lidský přístup, instrukce brali dogmaticky a tak ve společnosti napáchali mnoho zla. Kritika řadových občanů vůči nim bývala mnohdy oprávněná, avšak

v socialismu se kariérističtí egoisté dovedli umně ohánět marxismem a tak si řadoví občané nedovolovali je oficiálně mnoho kritizovat. Zde jsme u velkého problému pojmosloví: Kdo to je komunista?

- a) Člen komunistické strany hlásající komunistické ideály a prosazující komunistické ideje?
- b) Osoba věřící v komunistické ideály?
- c) Každá levicově smýšlející osoba?

Události po roce 1989 ukázaly, že velká řada členů KSC při prvním náznaku změny režimu zahazovala stranické knížky a mnozí při privatizaci se drali o majetky. I v televizi ne jeden otevřeně přiznal, že v komunistické straně byl pouze z prospěchu, kvůli své kariéře. Byli to komunisté či nebyli? Někteří je označují jako nekomunisty, kteří pouze byli u komunistů. Mnozí lidé je dosud považují za komunisty, kteří si nahrabali.

Tabulka 5

Vývoj v socialistickém zřízení u nás			
Osobnost		Množství občanů dle chování	
		Rok 1948	Rok 1989
Psychický postoj k majetku	Egoistický: ideje individualismu	Podkritické množství: kariérismus, mamon, závist <i>Navíc: řada egoistů za války kolabovala, po válce egoisté nesdíleli nadšení kolektivního budovatelství, proto mnozí pocívali pocit porážky.</i>	Nadkritické množství <i>Navíc: Určité skupiny byly na ideový souboj s komunisty dobře připraveny. Egoisté prožívali pocit vítězství, protože veřejně bylo před tím egoistické chování označováno jako špatné a změna režimu pro ně byla důkazem, že jejich egoistické chování je dobré.</i>
	Prosociální: ideje kolektivismu	Nadkritické množství: ochota spolupracovat a dělit se o bohatství <i>Navíc: prosocialisté prožívali pocit solidárního budovatelství, což zesiloval pocit vítězství.</i>	Podkritické množství <i>Navíc: Počáteční naivita, že množství egoistů je ve společnosti bezvýznamné a nepřipravenost na ideový souboj s hlasateli individualistické ideologie je přivedla do defenzivy a začal u mnoha neegoistů nastupovat pocit porážky.</i>

Poznámka: *K objektivnějšímu slouží další diferenciaci na politicky angažované a neangažované chování. Výsledné charakteristické chování lze také označit jako mentalitu. V současné době se historici zabývají dějinami mentalit. Přesnější údaje veřejnosti předloží mnohem později. Sociologie ani politologie se mentalitami dosud nezabývá.*

6. Jak je to možné, že v socialistickém zřízení začal bujet egoismus?

1) Oblast marxistické ideologie

Marxističtí teoretici zaznamenali významný rozvoj egoismu v podobě rozvoje konzumní společnosti. Vycházeli z předpokladu, že hlavní příčinou je působení západní kapitalistické propagandy na nevědomost občanů. Proto zvolili strategii osvěty o správnosti komunistických ideálů. Rozvíjeli politické vzdělávání nejen u členů komunistické strany, ale i prostřednictvím odborové organizace se dostalo politické vzdělávání takřka na všechna pracoviště. Z povrchního pohledu bylo vše v naprostém pořádku, avšak pod povrchem bujel egoismus neomezeně dál a rozmáhá se i v současné době.

2) Oblast organizování

- a) Kariérní systém podporoval soutěživost a ctižádostivost, tím se vytvářely podmínky pro egoistické kariéristy.
- b) Ideologové ve své propagandě zdůrazňovali rozvoj materiálního blahobytu pracujících, tím podporovali rozvoj egoistické konzumní společnosti.
- c) Svou systematickou antikapitalistickou propagandu spíše vyvolávali zájem egoistů o kapitalistickou (individualistickou) ideologii, která obhajuje egoismus a chválí ho jako vrchol sociálního chování. Zvýšený zájem egoistů o kapitalistickou ideologii jim umožnil dobře se ideově připravit na pro ně vhodnou situaci, která nastala u nás v roce 1989. V socialistickém zřízení u nás nepůsobil ani tak tlak kapitalistické propagandy jako vysoký aktivní zájem egoistů o kapitalistickou ideologii přímo uvnitř socialistického zřízení.

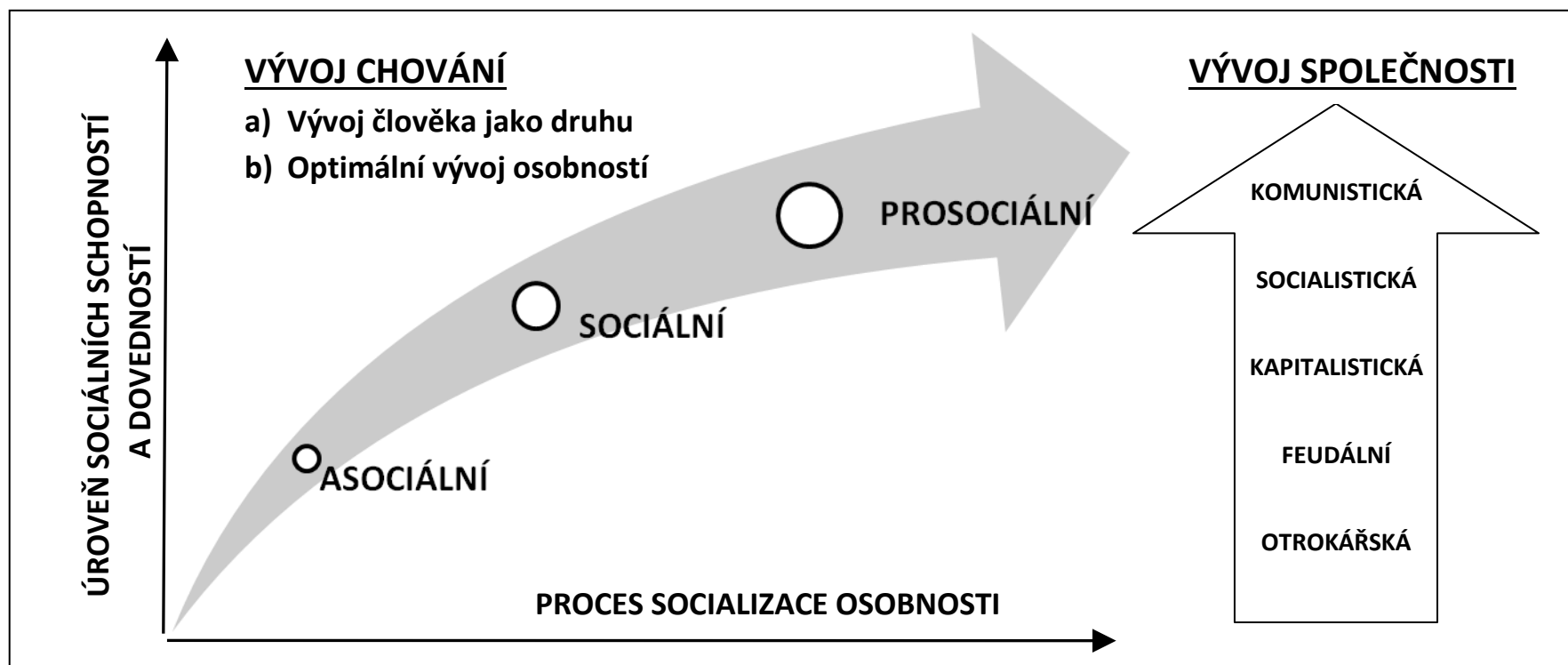
3) Oblast výchovy dětí v rodině - všeobecně

- a) Chybné východisko marxistických ideologů: Charakter chování je dán charakterem vědomostí.
- b) Rodiče chtěli, aby se jejich děti měly co nejlépe, proto se zaměřili na materiální zabezpečení dětí.
- c) Komunisté veřejně zdůrazňovali materiální hodnoty, zaměřili se na budování ekonomické základny, na rozvoj výroby a uspokojování ekonomických potřeb.
- d) Změna životního stylu přinesla i změny ve výchově dětí v rodinách, zdůrazňování tvrdého materialismu ve vzdělávání vedlo ke snížení zájmu rodičů nové generace o citové uspokojování svých dětí.
- e) Působení zpětné vazby – tzv. sociální dědictví, egoističtí rodiče rozvíjejí u svých dětí převážně egoistické chování.

7. Závěry

- I. Chování člověka jako druhu procházelo od asociálního chování nižších zvířat k prosociálnímu chování lidí.
- II. Chování jednotlivých osobností při optimální výchově kopíruje evoluci, od asociálního chování batolat k prosociálnímu chování.
- III. Vývoj společenských zřízení kopíruje evoluci lidského chování, od asociální otrokářské společnosti k prosociální společnosti.

Z toho vyplývá, že společnost jako celek z dlouhodobého pohledu směřuje k demokratické a sociálně spravedlivé mírumilovné společnosti.



Autodestrukce kapitalismu

V levicové teorii není dosud uspokojivě vyřešena fáze přechodu kapitalismu ve vyšší řád nenásilnou demokratickou cestou. Současné rozšířené představy levicových osob:

- Egoismus je nezničitelný, jak ukázala restaurace kapitalismu u nás, proto i kapitalismus bude věčný.
- Kapitalistické zřízení zahrňuje a »samo padne«.

Jak padne, již neřeší: Kapitalisté sami řeknou: „Jsme v koncích, vezměte si naše firmy.“ Naopak, v současné době se kapitalismus upevňuje a má ještě velký nám dnes neznámý potenciál.

- Lidé vlivem levicové osvěty o vizi nového socialismu »dostanou rozum« a ve volbách začnou vítězit levicové strany. *O to usiluje u nás levice od roku 1989. Z dlouhodobého pohledu jako celek levice prohrává přes svou osvětu.*
- Stačí vyčkávat a být připraveni, dle předpovědi Marxe, kapitalismus sám zanikne.
- Když budeme šířit lásku a pravdu, tak zvítězí.

Levicoví teoretici ke své škodě se nezajímají o nepolitické hybné síly ve společnosti.

- ✓ V současném školství vzdělávání je trend rozvíjet prosociální chování žáků.
K tomuto chování směřuje rozvoj sociálních kompetencí, které zahrnují rozvoj vyšších sociálních schopností a dovedností, které přirozenou cestou motivují k prosociálnímu chování. Rozvoj sociálních kompetencí mají ve vzdělávacích programech všechny školy. Problémem je nedostatečná teoretická připravenost učitelů.
- ✓ Trendem ve společnosti je rozvoj rodičovské pedagogiky
Vycházejí časopisy pro rodiče, kde bývají články o výchově a na knižním trhu přibývá kvalitní populárně psaných knih pro rodiče o výchově dětí. Na internetu přibývá kvalitních stránek pro rodiče o rodičovské výchově. I v komunistických Haló novinách lze pozorovat nárůst článků pro rodiče o výchově, i když je malý.
- ✓ Trendem na pracovním trhu je nárůst poptávky po pracovnících s prosociálním chováním⁹, protože:
 - a) Složitě technologie výroby i obchodu stále více vyžadují týmovou spolupráci (nezaměřovat za práci v týmu).
 - b) Firmy stále více usilují o snižování zbytečných ztrát. Pracovníci s egoistickým chováním v globálu zvyšují zbytečné ztráty, proto začínají být na pracovištích nežádoucí.
 - c) Kvalitu a produktivitu práce zvyšují dobré mezilidské vztahy na pracovištích, proto je žádoucí prosociální chování.

⁹ Personalisté místo prosociálního chování uvádějí chování ovlivněné rozvinutými měkkými schopnostmi a dovednostmi (soft skills). O tom je řada zajímavých článků na internetu.

Fáze autodestrukce kapitalismu

- I. Rozvinutá technologie výroby a vysoká konkurenceschopnost vyžaduje od pracovníků rozvinuté vyšší sociální schopnosti a dovednosti.

V této fázi se nachází Evropa nyní. Personalisté firem tyto schopnosti zahrnují pod pojem soft skills. Již nyní mají školy ve svých vzdělávacích programech rozvíjení vyšších sociálních schopností a dovedností pod pojmem „sociální kompetence“. Avšak výchovný styl výchovy dětí v rodinách se zhoršuje stále větší měrou. Děti stále více v rodinách citově strádají, vlivem vysokého informačního šumu jejich citový život se stává chaotický a výchova v raném dětství se stává psychicky nezdravě stále volnějši. To se nedá vykompenzovat výchovou ve školách. Nadměrné užívání počítačů či sledování televize situaci dále zhoršuje.

- II. Společnost se začne více zajímat o rozvoj vyšších sociálních schopností a dovedností, tím i o rodičovskou výchovu. V rámci všeobecného vzdělávání se zařadí do výuky rodičovská pedagogika.

Nesmysl? V Jižní Koreji již spustili státní program celoživotní rodičovské výchovy.

- III. Nárůstem počtu občanů s rozvinutými vyššími sociálními schopnostmi, kteří uznávají humánní, levicové hodnoty, začne sílit levicové hnutí, až začne dlouhodobě dominovat v parlamentních volbách a to povede k destrukci kapitalismu.

Stávající vize KSČM »Socialismus v 21. století« zcela přeskakuje první dvě fáze, je to vize bez realizační cesty.

Poznámky

- ✓ Společenské jevy jsou zde popisované v obecné rovině. Při posuzování konkrétních jevů je potřeba zohledňovat i další faktory, které jsou v globálu méně významné, avšak v konkrétních případech mohou mít významný vliv.
- ✓ Uvedené sociální jevy se vztahují především na Evropu.
- ✓ Velkým problémem v teoretické oblasti levice je současná nejednotnost výkladů pojmů a v levici neznámé pojmy z oblasti soudobé psychologie, například prosociální chování, emoční inteligence, sociální kompetence, sociální vy-
zrálost, měkké schopnosti a dovednosti (soft skills) atd.

Literatura

* Hartl, P.: *Psychologický slovník*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Budka, 1994; ISBN 80-90 15 49-0-5; str. 72

** Učebnice pro střední stupeň stranického vzdělávání: *Základy marxisticko-leninské filozofie*. Praha: nakladatelství Svoboda, 1975; III. Vydání v roce 1979 (cena výtisku Kčs 15,-); překlad z ruského originálu *Dialektičeskij i istoričeskij matěrializm*

17. 4. 2016

ⁱ Webové stránky Českého statistického úřadu

ⁱⁱ Kompletní databáze kandidátů do zastupitelstev měst a obcí v České republice: <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6590949>

ⁱⁱⁱ Politické skupiny Evropského parlamentu / Historie - pruhový graf: http://cs.m.wikipedia.org/wiki/Politická_skupina_Evropského_parlamentu